

Amikor még úszni lehetett a Principális csatorna vízében

(2. rész)

„Ha vissza akarunk emlékezni, [...] gyakran kerülünk abba a helyzetbe, hogy összekeverjük azt, amit másoktól hallottunk, azzal, amit csakugyan magunk szemlélődő tapasztalataiból kiindulva őriztünk meg. Nem is kísérlem meg tehát szétválogatni, ami úgysem sikerülne...” (Goethe: *Költészet és valóság*)

Amíg nagypapa az unokáját sétáltatta a Tabánban vagy a Vérmezőn, senkit nem zavart süketsége, még ha kissé túl hangosan beszélt is az utcán, s hozzá elmaradhatatlan sétabotjával hadonászott. Legföljebb az Auguszt ismeretlen vendégeit a cukrászda szűk terében, de ott szolid úriemberként viselkedett, csak az unokájával törődött. Álmában sem gondolt arra, hogy 1944. március 19. után ez sem marad változatlan. Ezért a megszokott hangerővel zavartalanul közölte – boldog és boldogtalan füle hallatára – véleményét a szobafestőről, a hitlerjáról, a megint elvesztett háborúról. Egészen addig, amíg a Szent János téri lakás fekete telefonkészülékén egy udvarias fiatal hang arra nem kérte a csodálkozó nagymamát, ugyan fáradjon már föl a Várba, ahol a Kormányzó úr kabinetirodájában Elfeledett Nevű százados úr szeretne a kedves méltóságos asszonnyal néhány szót váltani. Ahogy a titkárnő bejelentette, a tiszt fölállt az íróasztalától, kezét csókolt, és bizalmasan azt javasolta a hirtelen megrémülő – egyébként gyanútlan – nagymamának, minél előbb távolítsa el a méltóságos professzor urat a fővárosból. Vigye minél messzebbre, mielőtt a Gestapo fölfigyelne a Krisztinán keresztül-kasul harsogó véleményére. Mert ha ez megtörténik, ahogy előre látható, sem ő, de még a Kormányzó úr őfőméltósága sem tehet érte semmit.

Eddig nagymama nem sokat törődött a „németekkel”, akik mindig ostobák és nevetségesek voltak azokban a történetekben, amelyeket első unokájának fölolvastott, mielőtt kedvéért altatódalként elénekelte a *Krasznahorka büszke várát*. Annak bús dallamára a kisiú mindig elaludt, és erre egész életében emlékezett. Nagymama a tettek mezejére lépett, és fölhívta édesanyját Várhelyen. Megkérte, ugyan mehessenek már most április elején hozzá nyári látogatásra. Lehet,

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

a szokásosnál tovább kell maradniuk, egészen a háború befejezéséig. De az már nem tarthat sokáig. Dédimama válaszát ugyan nem ismerjük, de nyilván megadta hozzájárulását, mert hamarosan Várhelyen voltak.

Mire dédimama júniusban a felsőrajki temetőbe költözött, már erősen érződött, hogy nagypapa nem találja a helyét. A petróleumlámpa félhomályában nem tudott olvasni, s a ház (abban az értelemben, ahogy Fáy András használta a szót): azaz a család sem volt hozzászokva süketségéhez. Mindenki kerülgette. Sem korábbi munkahelyével, sem barátaival nem érintkezhetett. Nem kellett megtudniuk, hol tartózkodik. A környező birokosok se nagyon mozgolódtak, de különben sem volt a pusztá ismeretségen kívül személyes kapcsolata velük. Egyre öregebnek és fölöslegesebbnek érezte magát. Nagymamának sem volt helye a rég kialakult szokásrendben: egyszerre volt családtag, és napról napra jobban érezte, hogy szívességre szoruló menekült. Fölajánlotta a háztartáshoz nagypapa nyugdíjának a felét. Elfogadták, s visszahallotta a kérdést, mire költi a többit? Igyekezett elfoglaltságot keresni magának. Életében először (de nem utoljára) maga mosta a szennyesüket. Maga hozta föl a kávé (a kisfiú szemében undorítóan sok föllet, s néha vajjal [!] földúsítva) cukorbeteg férjének. A fát és a mosdóvizet azért a cseléd hordta, de a befűtés (soha nem volt elég gyújtós) a nagymamára maradt. Állandóan a sérelmeivel foglalkozott, amit nagypapa következetesen nem akart meghallgatni. Mindketten nehezen viselték a megszokhatatlan körülményeket.

Vajon Véssey László dédapám milyen nyelven beszélt édesanyjával, Langecker Wilhelminával? Hogyan került – ismeretlen helyről – ez a lány a régi somogyi birtokoscsaládba? Nevelőnek jött Magyarországra – mondjuk – Bécsből? Ennek ellentmond, hogy nővére (és házassági tanúja) ugyancsak „jól” ment férjhez a talán még előkelőbb Hertelendy család fiatalember tagjához. Vajon Véssey Lászlóné Nedeczky Emília milyen viszonyban volt anyósával? Míg együtt éltek vele Szőkedencsen, a régi Véssey-kastélyban, született két (korán meghalt fiuk) és öt lányuk. Amikor áttelepültek Várhelyre, Langecker Wilhelmina már nem élt. (Pedig férje, Véssey Márton korai halála miatt egyedül nevelte fel László fiát.) Kihez fordultak nagy terveik megvalósítása érdekében? Talán a dédimama nevelőapjához, Glavina Károly Hollandiában tanult gazdatiszthez? Segített nekik a Somogyban maradt Véssey rokonság? Vajon miért döntöttek úgy dédszüleim, hogy elhagyják szőkedencsi otthonukat, s egy másik vármegyében mindent újrakezdenek? Különösen érdekessé teszi a kérdést, hogy Várhely előbb fölépült, minthogy tűzvész 1893-ban elpusztította Szőkedencs nagy részét. Ez legfőljebb azt tette lehetetlenné, hogy visszaköltözzenek. Azt sem tudjuk pontosan, kettőjük együtt mit és hol örököltek; majd mekkora birtokot szereztek. Mielőtt elszánták magukat az új birtokközpont létesítésére, hogyan osztották meg egymás között a feladatokat? Idáig minden nyitott kérdés, a többi talán elfogadható megállapításnak. Az biztos, hogy Véssey László korai halála után minden elszánt dédanyám kezébe került. És Nedeczky Emilia sikeresen gazdálkodott. A birtok túlélte a Nagy háborút, a forradalmat és ellenforradalmat,

1925-ben a nagyasszony adósságok nélkül adta ki lányai örökségét. Legnagyobb regényíróink nyomán a magyar középbirtokosokat úgy képzeljük el, hogy eltékozzák az „ösi udvarházat”, könnyelműen elkártyázzák a munkátlan életet biztosító birtokaikat. Anyám dédanyámtól az elszántságát, kitartását, kötelességtudatát és a munkabírást örökölte. (Továbbá két monogrammos ezüstkanalat.)

Felsőrajkon birtokot sem Véssey László, sem Nedeczky Emília nem örökölt. A név, amire Várhely utal, a török világban Kanizsa egyik elővára volt. Helyétől nem messze épült a hosszú Principális csatorna itteni szakasza, ami a rajki várat védő mocsarat lecsapolta, s az ösi falutól délre – Pötréte felé – művelhető vagy legalább legelőnek alkalmas területeket hozott létre. (Az akkoriban még gondozott csatornában tanult úszni a falu minden gyereke, húgaim és unokatestvéreim is.) A házaspár meglepő találfékonysággal és szervező képességgel itt alapított magának egy – összefüggő – gazdálkodásra alkalmas mintegy 2500 holdas birtokot. Nem tudom, laktak-e előttük mások itt, és mi történt velük? Hagytak-e hasznos épületeket maguk után? Dédszüleim gazdaságának Felsőrajk falu területén egy szőlőgazdaság és pince is része lett. Központja viszont – a felső- és az alsómajor – a Principális csatorna két partján található földek hasznosítását szolgálta. Lakások épültek a munkavállalóknak (cselédeknek), istállók, ólak, karámok a haszonállatoknak. Színek, szérúk a szerszámoknak és a termésnek, műhely a gépeknek. Pötréte határában fa- és tőzegkitermelésre, valamint vadászatra alkalmas (vizenyős) berek tartozott a birtokhoz – további szántókkal. A hely kiválasztásához a Déli vasút Nagykanizsa–Zalaszentiván (Zalaegerszeg–Szombathely) szárnyvonalának a kiépítése is biztatást adhatott: a sánpár a házaspár újonnan szerzett birtokán vezetett keresztül.

Apám szeretett fényképezni, hogy Várhelyen miért csak a kisfiát és a természetet örökítette meg, az ott élők és épületeik miért nem ragadták meg a figyelmét, az a digitális gépek mai – sokszor fölösleges – használata idején még érthetlenebb, mint a kisfiú gyermekkorában készült családi albumok nézegetésekor. Nálunk sokkal szegényebb családok gondosan őrzik az előttük éltek számos fényképét, míg nekünk e helyett apám kedvenc témája, a balatoni vitorlások sokasága látható az oldalak jelentős részén. Nem tudom, hogy néztek ki dédszüleim, akik az életükhöz kötődő iratokat is úgy kezelték, hogy szinte semmi nem maradt belőlük. Amiért életkörülményeik is felelősek lehetnek. Fölépítettek egy birtokközpontot, egy kis kastélyt kiugró oszlopos tornáccal. Még lakhattam benne, miután oda menekültünk, de mire megöregedtem, minden nyomtalanul eltűnt. Annyira, hogy helyén csak áthatolhatatlan dzsumbuj maradt, és valamelyik cselédház két szobája, amiben egy cigányasszony lakik gyerekeivel és Németországban dolgozó férjével. Körülöttük volt a BIRTOK, de ők ma egy kapavágást sem tesznek ott. A föld nem az övék, persze nem is a mienk – nagyszámú leszármazotté. A Földhivatalban kellene kinyomozni kié lett, ha érdekelne. A történelem azonban olyan, mint a regény vagy a film, noha egy-egy szakasza után ritkán olvassuk, hogy – vége.

Amikor nagymama 1905-ben férjhez ment, az özvegy dédimama még osztatlanul akarta megtartani birtokát. Lányai örökségét csak húszévnyi gazdálkodás

után adta ki. Nagypapa ezután tudós pályája csúcsára ért, csak a kutatásai és az intézete érdekelte. Távol állt tőle, hogy földdel foglalkozzék: felesége örökségét kisbérletbe adta, hogy ezzel segítse Pötréte és Felsőrajk szegényparasztjainak a megélhetését. Ez annyi hasznot hozott neki és családjának, hogy évente kaptak egy – néha két – láda almát. De lehet, hogy az már nem is a kisbérlektől jött, hanem fiatalabb lányuk révén, aki beleunván első – rosszul sikerült – házasságába, elvégezte a Kertészeti Egyetemet, és arról álmodott, hogy megvalósítja Kert-Magyarország egy darabkáját. (Álmodozni tőle tanultam, nem anyámtól.) Kipréselte szülei hozzájárulását, és néhány hold földön sok gondosan válogatott almafát ültetett. (Sehol olyan jonatán, aranyparmen vagy citromalma nem termett, mint az ő fáin; ahogy soha nem láttam többé olyan csodás zöldpaprikákat, amit a Principális vízával öntözve ő termelt.) Mire azonban kiderülhetett volna, hogy a kísérlet sikerült-e, beleszeretett egy – már említett – budai mérnökbe, és boldog feleség lett. Várhelyről három gyermekével telepítették ki, miközben hiába várta vissza apjukat a Gulágról. Mérnöki oklevelével – és kertészeti tudásával – favágó munkával kereste kenyerüket.

Kisfiúként – egy évvel halála előtt – még láttam dédimamát, akit mindenki nagyszonyként tisztelt. Akinek inkább a keménységére, sőt önzésére emlékeztek, kivéve a kisfiút, aki fején ma is érezni véli simogatását, de valójában nem tudja földézni kicsike alakját sem. Mosolygós volt vagy szigorú? Mindég feketében járt, vagy csak dédunokája tételezi ezt föl? Inkább emlékszik a lányaira. Közülük is a Várhelyen lakókra meg a nagymamára. Irma és Ilona néni (Thassyné és Pálffy né) szinte teljesen elsüllyedt a feledés ködében, noha sokkal, de sokkal később e sorok írója az előbbi egyik fiát kérte föl házassági tanújáról. A kisfiú a magányos Vasti nénihez (kereszttségben Róza nevet kapta) rezgő ribizli dzsemmel és kompótokkal kényeztetett kedvence volt, amíg annak erre módja volt, aztán segített neki tyúkokat monyozni, majd elvágta a csirkéinek a nyakát, ha a közös szükség úgy hozta. Mici néni (Emília) legalább három változatban maradt fenn tudata peremén: vele szigorú volt, megközelíthetetlen; húgai szerettek, s aztán orvos fiának budai lakásán az ő televíziójukon látta az első műkorcsolya versenyeket, és finom süteményeket kapott.

Várhely legjellegzetesebb, legellentmondásosabb és legizgalmasabb alakja Laci bácsi (Mici néni másik fia). A vénemberré öregedett kisfiú emlékezetében az ő többször lejátszott filmje azzal kezdődik, hogy bricsesz nadrágban és csizmában bedugja bal lábát a kengyelbe, és egyetlen mozdulattal föl pattan Osaka nevű hátsólovára, hogy ellenőrizze a birtok valamelyik távolabbi szögletében a cselédmunkásait. A kezében tartott lovaglópálcájával soha nem ütött, mégis tartottak tőle. Nemcsak azok, akiknek ő adta ki a konvenciót, hanem a falu szegényebbjai, akik csak napszámban dolgoztak – néha – neki. Többen nyíltan gyűlölték, s a közjük sodródott kisfiú jelenlétében – a háborús összeomlás átmeneti idején – ezt nem is titkolták. A konvenció időpontját és a juttatások nagyságát, megszabta a törvény, Laci bácsi, aki adott rá, hogy jó gazda legyen, gondosan vigyázott rá, hogy aki neki dolgozik, valamivel (nem sokkal) többet

kapjon, mint máshol. Beleértve pénzt, gabonát, kukoricát, állattartást és egy kicsike megművelhető földet. Lehet, hogy nem is ellenőrizni ment, hanem híres kocszi- és igáslovait, teheneit vagy éppen disznócsordáját szaporította újabb válogatott példányok vételével. De az is lehet, hogy a közeli Pacsán a holland kereskedőkkel tárgyalt, akiknek különböző vetőmagokat termelt jó áron. A cselédházakban, ahol sokszor megfordultam, soha nem láttam; pedig az övénél modernebb otthonokat akkor kevesen biztosítottak gazdasági cselédeknek. A (száraz falu) téglaházakban minden családnak külön szobája volt, kettőnek egy közös konyhával. A kertésznek és a munkafelügyelő gazdának nagyobb méretű és különbejáratú lakrésze, a gépész úrnak pedig egész kis ház járt. Ő, aki a traktort is kezelte, majdnem úri jelenség volt ebben a szegénységgel átitatott mintagazdaságban.

A hintó – a virágos grupot megkerülve – mindég a kastély elé állt be, s Laci bácsi a kisfiút gyakran maga mellé – vagy a bakra – ültette, hogy elvigye minden munkahelyre, ahol a gazdára, a gépészre vagy kertészre bízta azzal, tanuljon meg mindent, amit lehet, végezzem mindenféle munkát, amire képes. A város öntudatos gyermeke, aki már a harmadik elemi is elvégezte, egy izgalmas, meglepetésekkel és maradandó élményekkel teli új – csupa meglepetés – világba cseppent. A kocsizást nagyon szerette, különösen, ha a gyeplőt is foghatta. Laci bácsi rokonlátogatóba is el-eltvitte. Az ürügy az volt, hogy másodunokatestvére csak három évvel volt idősebb, éppen annyival, hogy egy vérbő úrifíú már rájöjjön arra, amit a kisfiú még nem gyanított, miért érdemes a sikítózó cseléd lányok szoknyája alatt keresgélni. A parádés kocsisok arról beszéltek, hogy ennek az unokatestvérnek az apja is kedveli a parasztlányokat, főleg pedig az asszonyokat, ezért találják mindég egyedül Zsuzska nénit, amikor beállítanak hozzá.

Képzetelem filmjének záró képsora Kanizsán játszódik, ahol aznap éjszaka Laci bácsi aludt az ágyamon. Már felöltözött városi ruhába, nadrággal, félcipővel, már megette az anyám készíttette reggelijét. Aztán csak ült az ágyon, mint akinek nincs sem ereje, sem kedve fölkelni. Miért is nincs? Vajon Zsuzska néni hol töltötte ezt és az előtte levő éjszakákat? Nálunk? Máshol, más rokonnál? Talán gyógyszerész unokahúgánál? Először láttam, hogy a magabiztos, parancsoló uraságnak ismert nagybátyám görcsösen fogja Zsuzska néni gyűrűkkel bőven ellátott kezét. Nem emlékszem, hogy az ő ujjain egyet is láttam volna. Pedig pecsétgyűrűre biztosan szüksége volt, azzal hitelesítette a gondosan becsomagolt vetőmagokat. Ahol a zsinórokat összecsomózták, oda forró viaszt csöppentettek, s abba kellett a pecsétgyűrűt belenyomni. Nyilván a sajátját. Amilyen különc volt, lehet, hogy ujsa helyett mellényzsebben hordta.

Zsuzska néni és anyám előző este hozták ki a kórházból, ahol kikezelték mérgezéséből. Oda Zsuzska néni vitte mentővel, miután a kitelepítési papír átvétele után öngyilkosságot kísérelt meg. Régen szeretők voltak, csak ezt senki nem tudhatta, én sem, aki láthattam volna, de hittem nagymamának, hogy Laci bácsi „született agglégény”. Zsuzska néninek tehát még el kellett válnia

kikapós férjétől. Amíg az orvosok tették életmentő dolgukat, valahogy elintézte, hogy azonnal két megyével távolabbra költözzenek, ahol egy állami gazdaságban Laci bácsit mint diplomás gazdaszt alkalmazni fogják. És ahol laknak majd; ahol összeházasodhatnak. Addig azonban el kellett jutni a kanizsai vasútállomásra, noha taxira sem nekik, sem nekünk nem volt pénzünk, pedig a városban kettő is álldogált az érkező vonatokra várva, ahogy a fiú megfigyelte.

Laci bácsi, mint az öregemberek, többször nekifogott, hogy fölálljon, noha nem tudhatta még, mit szervezett már meg Zsuzska néni, és mit még nem. Talán nem is lehetett egészen magánál, de indulni kellett. Csak nehéz volt Zsuzska néni kezét elengedni, s térdeit kinyújtani. Végül fölállt, és kisleány dőbentelen látta, hogy olyan görbén tartja magát, mint majd ő – túl a nyolcvanon. Laci bácsi ötven körül járt, a kisleány ekkor még csak – illetve már – tizenöt éves, s neki kellett a két bőröndöt kicipelnie a vonathoz. Sok volt a kis csomag, Mária húga is örömmel mozdult, mivel ezen a címen elkéshetett az iskolából. Akárcsak bátyja, aki ezért újabb osztályfőnököt kaphatott. Miközben a bőröndökkel kínlódott, arra gondolt, Laci bácsinak át kell utaznia elveszett birtokán. Zsuzska néni onnan öntudatlan állapotban szállította Kanizsára (27 kilométer). Vajon mi jut eszébe a vonat ablakán kinézve? Szombathelyre kellett eljutniuk, onnan másik vonattal utazhattak Győrbe. Ámbár lehet, hogy rögtön abba a faluba mentek, ahol néhány évig még élni fognak, s ahol a felnőtt fiú soha nem látogatta meg őket. Vigyázatok magatokra – mondta volna nekik búcsúzáskor nagymama, ha már kiszabadult volna a kényszerlakhely fogságából. Zsuzska néni még egy borítékot nyomott a kezembe, adjam át a doktor úrnak, akinek a nevét rég elfelejtettem, pedig talán fociztunk is együtt a kórház csapatában. De ez – szerencsére – nincs rajta a filmen, ami persze csak a fejemben létezik, mert e vállalkozásom távolról sem volt sikeres. A két bőrönd viszont fölkerült a vicinális csomagtartójába. Amikor a vonat kivitte őket a zalai ÁVO látóköréből, egyetlen figyelni kirendelt személyt sem láttam. Csak az egyik épület homlokzatán olvastam: „Az éberség – kötelesség.” Talán addigra már beírt valaki egy zárómondatot a Molnár László feliratú jelentésbe.

Várhelyen a kisleány két vadonatúj élménnyel gyarapodott: a *szükséggel* és a *szabadsággal*.

A *szükséggel*, ami elsősorban megélhetési gondokat jelentette – főleg anyjának. A kisleány első várhelyi reggelén a *szükség* az emeleti (egyetlen) klozetbe kényszerítette – volna –, ám az foglalt volt. Egy darabig toporgott előtte, aztán megtudta, okosabb, ha dolgát az angolkert pottyantós budijában végzi el ő is, mint az ott lakók többsége. Segédeszközként a deszkaülőkén újságdarabok álltak a rendelkezésére. WC-papír a fenti folyosón levő helységben sem volt, valószínűleg nem is lehetett már kapni. Anyja és nagyanyja saját táskáikból vittek magukkal, ha kellett. A vízvezeték, ami csak ide volt bevezetve, ott tartózkodása alatt már nem működött. Az alagsorban sem, ahol utólag fürdőszobát is létesítettek káddal és folyóvíz hiányában fölfűthetetlen hengeralakú kályhával. De minden szobában volt mosdó kancsóval, amibe a vizet az emeletre (a WC

teletöltött vödreivel együtt) eleinte cselédlányok hordtak föl. Ez persze az oroszok bejövetele után az ottlakókra maradt. Az egyik szobában volt ülőkád is, amit később a ház egyik (már csak volt) úrnőjének ő, majd a húgai hordtak tele a lenti konyhából meleg vízzel. Amint említettem már, a villany nem volt bevezetve, petróleumlámpánál kellett olvasni. Undorító feladat volt, a kormos cilindert tisztán tartani, a kanócot egyenesre vágni, a lámpát büdös (mindég mellé csurgó) petróleummal föltölteni. Érkezésükkor tél volt és korán sötétedett. Ilyenkor csak olvasni lehetett, s a kislányok mindég talált regényeket, noha a háznak nem volt könyvtára, és ha semmi érdekes nem került a kezébe, maradt a padlás, ahol rengeteg régi Új Idők hevert. Sajnos, azóta sem találja annak a történetnek a befejezését, amelyben a Délvidéken (talán Szlavóniában) meggyilkolják Kis Károly királyt és Erzsébet királynét. Csak a hintóra emlékszik, amit a fegyveresek megrohantak, mint több később látott filmben.

A Monda utcai házat – ahol otthon érezte magát – jobb módú polgárcsaládoknak építették. Néhány három szoba hallos lakást a tulajdonos eladott, másokat, mint az övét, bérbe lehetett venni. Mindegyikben volt fürdőszoba, konyha gáztűzhellyel, mellette kis cselédszoba. A házban központi fűtés adta a meleget, a csapokból folyó meleg víz töltötte föl a kádat is, amiben naponta fürödtek. Az épületnek a szokásosnál kissé szélesebb zöld előkertje volt, illetve ma is van. Konyhakertet és gyümölcsöst nem telepítettek, pedig a Budagyöngye villanegyednek számított, amit balkonunk (ahol nem állhatott bús donna, mert anyám alapvetően vidám természetű és szőke volt) alatt apám néhány magasra nőtt rózsafaja alkalmazkodott a környék virágos hangulatához. (A szomszédos házakat már a háború vége felé – a kisfiú szeme láttára – építették.) Az itteni modern kényelmi berendezésekből Várhelyen csak a telefon működött, de az is másként, mint otthon: minden kapcsolásért a Központot kellett hívni, ami a rajki postán lehetett. Az oroszok persze ezt a készüléket is elvitték.

A várhelyi ház olyan volt, amilyen a dédszülők gyermekkorában a többi Vésseyké, a Hertelendyeké, a Nedeczkyké (Balatonedericsen vagy Lesencetomajban). A fektetett E alakú várhelyi épületet két rizolit zárta két-két lakószobával. Az alagsorban volt egyfelől a pince, másfelől a konyha, és ott lakott a személyzet. Az emeleti szobák többsége egy folyosóról nyílt. Mások egymásból. A berendezést a 19. század végének divatja határozta meg. A lakótér központjában nem a nappali vagy a dolgozószoba állt, mint a polgári lakásokban, hanem a nagy gonddal és némi művészi képességgel virágmintásra festett mennyezetű nagyebédlő. Hosszú asztallal és két tucat egyforma székkal. Aki vendégségbe jött, nyilván enni is kapott, hiszen többségük hintóval sok kilométerről érkezett. Egyik ajtója szemben volt az oszlopos, fedett tornácéval. E ki- és bejáratból az előreugró teraszra nyílt többszárnyú ajtó. Kilépvén kényelmes nádszékek és köztük kisasztalok várták a kávézni, olvasni vagy beszélgetni vágyókat. Itt jöhettek be a rangosabb vendégek, a család inkább a jobb szárnyon található földszinti – vasajtóval zárt – bejáraton közlekedett, ahonnan lépcsők vezettek az emeletre.

Anyám – vagy a nagymama – lánykorában a nagyebédlőben rendezhették a bálokat, bár ezekről soha nem hallottam. Nem volt ágyú, amit kilőve a névnapokat üdvözölték volna, de még kolomp vagy csengő sem az étkezések kezdetének jelzésére. A tálalásra Vasti néni adott utasítás, amikor már mindenki az asztalnál ült. Elkészni nem volt szabad. Érkezésünk előtt a család a kisebbédlőben reggelizett, ebédelt és vacsorázott, ahol megérkezésünk után minket helyeztek el. A nagyebédlő étrendjét jórészt az adta, ami a birtokon megtermett. Són és kávé kivétel alighanem csak húst vettek néha boltban. Disznót csak télen vágta, marhát, legföljebb akkor, ha egy borjú eltörte a lábát. De erről csak hallottam: Várhelyen soha nem ettem borjúhúst. (Talán ezért nem hiányoltam a szocializmus építésének időszakában sem.) Az ebéd és vacsora főétele a főzelék volt pirított hagymával vagy burgonyakrokettel, persze leves után és tészta (főleg „köttes”) előtt. Néha csirkét is kaptunk: kézbe vehettem a rántott combot, míg anyám a csontokat tisztogatta, neki a húsos részekből nem nagyon jutott. A nagyebédlőben állítólag étellift is volt valamikor, de én már nyomát sem láttam. „Békében” nem volt rá szükség, az ételt a cselédlányok (ha jól emlékszem, talán hárman – vagy négyen? – voltak) az alagsori konyhából fölhordták, a használt tányérokat és evőeszközöket levitték, majd terítéshez újra fölhozták. Az asztalt jó előre megterítették (az ezüst a keredencfiókban lakott, hogy a dicsőséges vörös hadseregnek keresnie se kelljen), az evőeszközt, a tányérokat és tálakat a konyhában mosták el. A szakácsnő csak főzött, a többi feladatot a lányok végezték. A ház bútorainak egy részén látszott, hogy évtizedek alatt egyszer-kétszer áthúzhatták, javították, talán néhol cserélték is azokat, az én összbenyomásom mégis a kopottság, régimódiság volt. Vendégek a nyomasztó közéleti légkörben már nem nagyon jöttek. Egyszer nagyhangú német tisztek mulattak több szobában, mielőtt kimeneteltek a közeli frontra meghalni vagy fogságba esni. Sok bort fogyasztottak, de viszonylag kevés kárt okoztak. Előttük 1886 óta talán senki nem dorbézolt a „kastélyban”. Legalábbis én senkiről, akit ismertem, ezt nem tételeztem föl. Lám, olyan fontos dolgokra sem emlékszem, volt-e a háznak saját pálinkája? Talán, de soha senkit nem láttam azt kóstolni, pedig az egyik kocsis azt mondta, kapott egy üveggel az uraságtól, amikor fájt a toroka. Bor viszont mindig volt az asztalon, Laci bácsi töltött néha magának. Anyámat is kínálta, de a szoptatás miatt ő nem ivott bort. Inkább sok teát, ahogy én is megszoktam. Persze nem angol teát, ahogy otthon, hanem azt, amit helyben szedett és szárított gyümölcsök leforrázásával készítettek. De az is lehet, hogy planta teát ivott, amire azért emlékszem, mert a hiányok egyik jelzője volt, s anyám sokat szidta.

Aztán április elsején – húsvét vasárnapján – a nagyebédlőben fölszolgált ünnepi ebéd után megjöttek az első oroszok. (Ha igaz, rántott bárányszeleteket kaptunk, de mivel messze környéken sehol nem tartottak juhokat, inkább pulykamell lehetett.) A „oroszok” között jó néhány mongol arcú és néhány csodálatos lovastudású kozák volt – vörös betétes, fekete kereszttel díszített kucsmában. Nem olyan lecsatolósban, mint a többiek. Az első hullám csak az órákat és

a (vadász)fegyvereket vitte el. No, meg nagypapa díszmagyarjának életlen kardját. A második, a harmadik és a többi aztán elvitt mindent, ami mozdítható volt. Vagy legalább kiszórta a szekrények és fiókok haszontalannak minősített tartalmát. Magukkal vitték az állatállomány nagy részét is. De csak egyszer dorbézoltak ott részegek, mert várható érkezésük előtt Laci bácsi – közreműködéssel – a Principálisba engedte a pincében tárolt összes bort. (A csatorna tehát működött! A konyhában is.) Ámbár nagypapa burzsujnak (jobfoje máty!) nézett ki, életben maradt. A részeg felszabadító csak körbelötte – szemünk láttára.

Várhelyen olyan *szabad* voltam, mint sem az előtt, sem az óta soha. Iskolában nem jártam, anyám inkább kishúgommal volt elfoglalva, a többieknek megvolt a maguk feladata. Fegyelem? Vigyázok magamra. Vigyáztam. Igaz, a Principális jege egyszer beszakadt alattunk, miközben csecsemő húgommal a karjaiban csúszkáltam rajta. Bepisilt, mentegetőztem, amikor csurom vizesen eljutottam a házig, és nem sikerült észrevétlenül maradnom.

Az angolkertben szabadon lejátszom az összes regénytörténetet, amivel tele volt a fejem. A velem egyidős cselédgyerekek ebben nem vettek részt, pedig több tucatnyian voltak, de az olvasmányaimra nem jutott idejük. Rosszalkodásra – varjak leszedésére a nyárfákról és megsütésére (tollastól) rögtön alatta – ráérték. A famászásban sokkal jobbak voltak nálam, a tollasok sütésénél ugyanolyan tanácstalannak bizonyultak, mint én. A kerítésen kívüli cselédlakásokban laktak, s anyáiktól gyakran én is kaptam valami különlegességet, olyasmit a kastélyban nem készítettek. Mik lehetett ezek? Nem emlékszem.

A konyhakert majd csak nyáron lett fontos, amikor megjelent az eper, a málna, majd sorra a többi gyümölcs. A sertéstelep arról nevezetes, hogy ott nem tudtam visszafajtani fölkavarodott gyomromat, és vadul hánytam, miután végignéztem egy miskárolást. Nem tudom, mi kavart föl, mert később a csirkék nyakából spriccelő vér nem zavart. A kislának kellett azokat elválni, mert erre érzékeny lelkű, kiszolgáláshoz szokott nagynéném nem vállalkoztak. Enni meg kellett: mindég éhesek voltunk. Mindenekelőtt azonban fölfedeztem az istállók világát, az ott tartott, lovak, marhák minden titkát. Amit ezzel kapcsolatban lehetett, ápriliséig kipróbáltam – a trágyahordástól a lovaglásig. Közepesen fejlett, kövérkés fiúgyerek létemre megtanultam lovakat befogni és hajtani, szántottam velük – az ezzel megbízott béres felügyeletével, aki minden fordulónál közbelépett és beigazította az ekét. Senki nem szólított úrfinak. Nem is éreztem, milyen lehetne az. Egy addig teljesen ismeretlen világ tárult föl előttem.

Az oroszokkal minden megváltozott. Május végén néhány hétre korlátozták a szabadságomat: a falusi iskola összevont osztályában bizonyítványt kellett szerezni arról, hogy elvégeztem a negyedik elemi. Júniusban Pestre vonatoztunk anyámmal, a tetején is utaztak, de nekünk volt ülőhelyünk oda-vissza. Kiderült, otthonunkba végleg és kimozdíthatatlanul beköltözött a háztulajdonos, akit kibombáztak. Szeptemberben még reménykedtem, hogy továbbra is szabad maradok. Ám október közepén be kellett ülnöm a nagykanizsai Piarista Gimnázium első osztályának egyik padjába. Szigorú paptanárok követelték

meg a leckéket. Csupa idegen közé kerültem, akik kigúnyolták minden mondatomat, mert „e” hangjaim elárulták, hogy az alsóbbrendű pestiek közé tartozom. De ez már egy másik fejezete az életemnek.

Egy vezér gyermekkorra, írta Jean Paul Sartre, aki – szovjet zsoldon – a világ szellemi vezérének képzelte magát. Semmiben sem szeretnék vele azonosulni. Inkább anyit még, amíg a kitelepítés borzalma le nem csapott az ott élőkre, Kanizsáról el-elvevontoztam Felsőrajkra. Télen csúszkáltunk a Principálison, nyáron fürödtünk benne. Mások állítólag ehető halat is fogtak benne. Nekem soha nem sikerült. Azt az élményt, hogy győztes is lehetek valamiben, először majd néhány év múlva – kisgimnazistaként – a kanizsai úszóversenyeken tapasztalom.

Vincent van Gogh: Olajfák, 1889 (olajfestmény, 72,6×91,4 cm, Museum of Modern Art, New York)

